

МЕСТОИМЕННИЯТА КАТО ЕВФЕМИЗМИ

Мария Илиева

Обществото, в което човек живее и се реализира, налага редица забрани за употреба на определени думи – най-вече по речевоетикетни, но и по религиозни и дори политически причини. В търсенето на заместител евфемизъм, за да се легитимира съответната семантика, се реализират до голяма степен и потенциите на езика, с който говорещият разполага. Тук ще се спра само върху възможностите, които местоименията предлагат в тази посока, като се опитам да очертая и спецификата на местоименията евфемизми във връзка със скритите оценки, които евфемизацията предполага

Обобщаването на събрания материал показва, че местоименията имат евфемистична употреба в следните четири случая:

1. В **религиозните текстове** като отглас от трета Божия заповед “Не изговаряй напразно името на Господа, твоя Бог, защото Господ няма да остави ненаказан оногова, който изговаря името Му напразно (Изход 20:7)” се срещат употребени лични и притежателни местоимения с главни букви вместо името. При всичките ми колебания дали тук наистина става въпрос за евфемизация, в тази замяна виждам предпоставките за евфемистичната употреба в съвременния български език, когато вместо *Господ* се употребява *Оня*, напр.: *Не съм аз човека | който ще го съди | | Оня отгоре си знае работата*|(PP)

2. Реликт от **стара забрана жената и мъжът в семейството да се назовават по име** и да се използват частици за обръщение или перифрази, които ги представят чрез социалния им статус (*бре, мари, моят мъж, жено, мъжо, баща им, майка им*) откривам в съвременното използване на перифрази или местоимения вместо името на човека. Например, когато става въпрос за бивша или необичана съпруга, тя се лишава от име и се представя само в ролята си на майка на децата (*Майката на М. се обади*(PP)) или

пък изобщо се лишава от социален статус (*Оная да не знае много* (PP); *Оная е майка на Ас. | аз съм дядо!*(PP)). Чрез употребата на местоимение изразът придобива грубо негативнооценъчно значение, защото човекът е лишен от всякаква индивидуалност чрез отнемане и на името му, и на социалния му статус.

3. Със **страх от санкциониране**, което забраната предполага, и изобщо със страх можем да си обясним наличието на следните евфемистични примери от съвременния ни политически живот: *“И си помислих – защо, когато някой българин посетеше някое от “ония” посолства по онова време, това винаги се свързваше с темата за шпионаж.”* (И.Р.) (ония= `забранените, санкционираниите`); активното в началото на деветдесетте години устойчиво съчетание **оня списък**=`списък на доносниците на Държавна сигурност, чрез който се държат в страх определени хора`.

4. Особено активно местоименията евфемизми участват в **областта на физиологията**. Поради вродената си или традиционно унаследена “свитост”, за която говорят още Н. Шейтанов и Ст. Гидикол, българинът избягва да назовава някои физиологични органи или дейности, особено в областта на отделителната система и секса. Така напр. вместо *Отивам до тоалетната* той казва *Отивам до някъде, респ. до едно място* (*Трябва да ставам | щото ми се ходи до някъде*|| (PP); *Отивам до някъде | и ей сега се връщам*|| (PP); *Ти не идвай – каза тя на момата-домакиня, която искаше да я изпроводи до едно място – аз сама ще отида, не ме е страх* (Ив.П.) – в последния пример *едно място* = *някое място*). В разговор за котката една интелигентна жена дълго време търси благовидната форма, за да се изрази, от което се получи следният любопитен израз: *За какво ми е на мене такава! При това научена да си върши | нали | някои... | да си върши нещата на двора*||. В предаването “Каналето” по БНТ след изборите водещият каза: *Някои си го [прикляква] свършиха по време на изборите*.

Голямо разнообразие от примери има по отношение на **сексуалния живот**. Като евфемизми участват лични, притежателни, показателни, неопределителни и въпросителни местоимения. Това разнообразие изисква едно по-задълбочено изследване специално на “еротичните” употреби, което ще бъде направено другаде и ще бъде обяснено защо точно тези местоимения се използват като

евфемизми. Тук ще приведа само някои от примерите за пълнота: *Върнал се той у дома, ама какво да прави като е без онуй? Как ще оножда жена си?* (ТН); *Една мома я било много страх от оная работа и затова не щяла да се жени.* (ТН); *Една жена на капитан искала да язди кон, опитала да вземе коня, но паднала, полата и се вдигнала и и се видяло нещото.* (ЦБ); *Аз с моя големия все ще намеря къде да преспя, ама на тебе ще ти е зле.* (ТН); *Дядо владика не е женен, но си го носи за всеки случай.* (ЦБ) и др.

Първият въпрос, на който ще се опитам да отговоря в тази статия, е защо именно местоименията имат толкова разнообразни евфемистични употреби.

Употребата на местоименията като евфемизми не е случайно явление, тъй като е познато на българския фолклор. В два варианта на приказка със сюжет надлъгване с дявола овчарят се намира в опасна ситуация на забрана да произнася собственото си име в присъствието на демонични сили, за да не му го откраднат. И в двата случая овчарят надлъгва дявола, като на въпроса как се казва, отговаря с местоимение: *никой* (Българска народна поезия и проза. С., 1983, “Облог на овчари и караконджул”, с.260–261) и *сам си я* (СбНУ. Т.57, с.350, №75). Така овчарят се спасява, като едновременно отговаря и не отговаря. По-нататъшният развой на приказките дава възможност за езикова игра с местоименията, които вече се употребяват като собствено име. В приказка от Белоградчишко пък (СбНУН. Т.41, С., 1936, с.431), записана от Цв. Тодоров, вместо *змей* се употребява последователно *он*. Възможността за анафорична употреба е изключена, тъй като в бележка изрично се пояснява, че бабата избягва да произнася думата *змей*, което ми дава основание да твърдя, че става въпрос за табу и съответно евфемизъм. Ако се спирам върху фолклорните извори, то е за да покажа, че явлението е трайно за българското езиково съзнание и следователно изследването му ще бъде от полза за науката за българския език.

Местоименията са много удобни за евфемистична употреба думи, първо, поради съвпадане на функциите им с тези на евфемизмите – и в двата случая става въпрос за субституция. Способността да заместват имена или да се употребяват просентенциално (когато става въпрос за евфемизиране на дейности) им дава

възможност пълноценно да заемат съответните позиции в текста. Удобството на местоименията за евфемистична употреба се крие и в тяхната синсемантичност, която е предпоставка за семантичното им вариране в контекста: те могат да се изпразват от съдържание (Ницолова:14; Анкова-Ничева:97; Волф:4) (*— Соня | | Тоя шнек там | измития | да ми го дадеш | | — Това ли е? — Не | таковата | | [показва с ръце] (PP); То има ги едни работи. (PP); Виж там | направи нещо | (PP)*) или да се конкретизират (*Наредил съм ги осем до стената и ми е през оня, дали ще са осем, или осемдесет. Чуваш ли?* (субтитри на филм) и всички случаи на анафора и ситуационен деиксис). Семантичната им неконкретност, “бедност” (Ницолова:8–10; Болшова), позволява те да се използват свободно с различно съдържание, което облекчава хората не само в езиково, но и в нравствено-емоционално отношение, като защитава тяхната свенливост или скритост. Местоименията винаги позволяват да се каже: *Кой, аз да съм казвал такова нещо? Никога!*, нещо много необходимо на балканеца, когото според Т. Цивян: “...постоянните контакти с представителите на чуждото (народ, език, слой и др.) подтикват към изработване на средства, които помагат да не се вижда изведнъж собствената позиция, да се скрие, да се предоставят на партньора различни варианти, за да може след това да се избере оптималният” (Цивян:154).

На второ място считам за необходимо да обясня и спецификата, която употребата на местоименията като евфемизми носи. Доколкото самото изискване да не се употребява определена дума е свързано с оценка, то тази оценка се вмества в общата оценъчна опозиция **добро:лошо**. Забраната предполага предварителна най-общо отрицателна оцененост на думата, респ. на нейния денотат (тъй като в литературата е установено, че евфемизацията е резултат на отъждествяване на дума и денотат (Вътов:224–225)). “Забранената” дума е маркирана в повечето случаи с отрицателен знак и следователно логично е да се очаква употребената вместо нея дума да носи положителен знак. В. И. Кодухов коментира евфемизмите като резултат на забрана върху думи, които означават “почитани и напротив “лоши” явления и понятия (Кодухов:165). По-нататък авторът твърди, че евфемизмите не просто заместват забранената дума, но и отслабват нежелателната предметно-понятийна отнесеност на лексикалното значение (Кодухов:165). Смя-

там, че ако за останалите евфемизми, които имат пълноценна, конкретна семантика в пряката си употреба, подобен извод може да бъде валиден, той не е в сила за местоименията евфемизми, които нямат системна предметно-понятийна отнесеност. Те се семантизират в контекста, а извън него имат само признаково съдържание. Според мен при евфемистична употреба те участват в две опозиции: **добро/лошо** и **книжовно/некнижовно (изискано/неизискано)**, които трябва да се разграничат. Фактът, че евфемизмите местоимения могат да бъдат знак за съзнателно търсена книжовност, се подкрепя от тяхната изобилна употреба в авторизираните преразкази на фолклорни творби от цитираните сборници за разлика от оригиналните народни произведения, но това е обект на обсъждане на друго място. Тук ще се спра само на оценъчната опозиция **добро/лошо**.

Отрицателната оценка на табуираната дума всъщност се отнася до нейния денотат и тъй като той не се променя при евфемизиране, нито пък има наслагване на втори денотат, както е при другите евфемизми, няма причина да се смята, че оценката се променя. Това, което се променя, е конотацията в стилистичен план. Затова мисля, че при употребата на местоименията като евфемизми оценката се запазва отрицателна (варираща в отделните случаи през нюанси *страховито, заплашително, срамно, обидно, грубо* и др.), но тя се представя от стилистически приемлива формула, която дава възможност да се официализира съответната семантика. Т. е. тези употреби могат да бъдат отнесени към разговорната реч в нейния книжовен вариант, като помагат да се актуализира оценъчната семантика в приемлив за изисканата реч вид.

ЛИТЕРАТУРА

- А н к о в а - Н и ч е в а: К. Анкова-Ничева. Фразеологизми и преходни фразеологизми в българския език с компонент местоименни форми. Съпоставително езикознание, 1992, №3.
- Б о л ш о в а: Ю. В. Большова. О синсемантичности местоимений. – В: Проблемы семантики. М., 1974, 150–157.
- В о л ф: Е. Вольф. Грамматика и семантика местоимений. М., 1974.
- В ъ т о в: В. Вџтов. Фонетика и лексикология на българския език. В. Търново, 1995.
- К о д у х о в: В. И. Кодухов. Введение в языкознание. М., 1987.
- Н и ц о л о в а: Р. Ницолова. Българските местоимения. С., 1986.

Ц и в я н: Т. В. Цивьян. Лингвистические основы балканской модели мира. М., 1990.

СЪКРАЩЕНИЯ

И. Р. — Иван Радоев. Интервю в списание “Всяка неделя”.

Ив. П. — Ивайло Петров. Избрани произведения. Т. I. С., 1983.

РР — Разговорна реч.

ТН — А. Анчев, Вл. Пенчев. Тънкио намек. С., 1992.

ЦБ — От уста на уста, от ухо на ухо. Нецензурното и циничното в българското народно творчество. Съставител Цочо Билярски. С., 1993.